

Halina Mieczkowska
Uniwersytet Jagielloński
Kraków

E-kompozita czy e-zestawienia? (na materiale słowacko-polskim)

W ramach licznie reprezentowanej klasy derywatów złożonych z lewostronnym członem genetycznie obcym/pochodzenia obcego zastanowienia wymaga mało zauważany dotychczas typ ogólnie określany mianem derywatów zestawionych albo e-kompozitów, w niniejszym opisie wstępnie nazwanych e-derywatami. Tworzą go konstrukcje jednorodne i hybrydalne z lewostronnym członem genetycznie obcym, zredukowanym do jednego początkowego fonemu *e-* w leksemach o wysokiej współcześnie frekwencji *elektroniczny* i *ekologiczny*, przy czym redukcja członu *ekologiczny* jest poświadczona w zdecydowanie mniejszym stopniu. Można by próbować wiązać początkowy fonem *e-* także z leksemami *Europa*, *europejski* i *euroregion*, *euroregionalny*, gdyby nie fakt, że konteksty użycia takie stanowisko wykluczają, a w funkcji członu lewostronnego przyjęła się cząstka *euro-*. Natomiast człon prawostronny w formie pełnego leksemu charakteryzuje się pochodzeniem obcym, niezależnie od faktu, że coraz częściej pojawia się także (w oparciu o technikę kalkowania) w słownictwie rodzimym, por. słc. *e-banka*, *e-firma* i *e-platba*. Zredukowana forma członu do pierwszego fonemu i zapis z dywizem czyni e-derywaty derywatami specyficznymi nie tylko ze względu na ich kształt graficzny, ale także, a może przede wszystkim, na ich status słowotwórczy. Te czynniki oraz fakt, że podstawą członu lewostronnego są leksemy *elektroniczny* i (rzadko) *ekologiczny*, nie pozostają też bez wpływu na ich frekwencję i pozycję językową, chociaż obok niektórych istnieją równoległe konstrukcje zestawione, na przykład *poczta elektroniczna*, *bankowość elektroniczna*. Zważywszy powyższe okoliczności, tendencję do tworzenia e-derywatów należy ocenić jako systematycznie, chociaż, co zdaje się być wy tłumaczalne,

na niewielką skalę narastającą. Ich źródła należałoby się dopatrywać w nazwach zapożyczonych typu *e-mail*, *e-learning*, dla których pierwowzorem był obecny w obydwu konfrontowanych językach leksem *e-mail*, oraz, jak zauważa K. Waszakowa:

[...] w angielskich wyrażeniach typu *m-commerce* ← *mobile commerce*, *m-phone* ← *mobile phone*, a także w modelu złożzeń, określanym jako *letter compounds* (dosłownie: „złożenia literowe“), według którego zostały utworzone wyrażenia typu: *H-bomb* ← *hydrogen bomb*, *A-bomb* ← *atom bomb* (Waszakowa 2005: 61).

Funkcjonujące w okresie przełomu wieków derywaty w niewielkim jeszcze stopniu ujęte są w najnowszych słownikach (np. w języku słowackim *e-banking* w SCS, a w języku polskim *e-book*, *e-business/e-biznes* w WSWO). Częściej spotykane są w prasie, w tekstach publicystycznych, specjalistycznych, np. w języku słowackim: *e-buk*, *e-commerce*, *e-shop*. Należy je zatem uznać za nowy typ słowotwórczy w słowotwórstwie słowackim i polskim oraz ogólnie słowiańskim, który ma ogólne zaplecze w derywatach opartych na zredukowanym członie lewostronnym (prepozycyjnym). W tym miejscu można przywołać w obydwu językach wcześniejsze derywaty pisane z dywizem z lewostronnym członem skróconym do pojedynczego fonemu, na przykład sł. *A-družstvo*, *C-mitoza*, czy (przytoczone za K. Waszakową, 2005: 61) *A-mušstvo*, *B-vitamín*¹; pol. *C-dur*, *T-shirt*. Poza wymienionymi leksemami K. Waszakowa (2005: 61) podaje również przykłady powstałe na wzór nazw angielskich z lewostronnym członem związanym *m-* (ang. *mobile*) typu *m-handel*, *m-portal* i nazwy własne pisane bez dywizu: *mBank*, *mTransfer* (por. też *T-Mobile*). W obydwu językach stały się one wzorcem dla nazw tworzonych seryjnie także na gruncie rodzimym, czyli z członem prawostronnym zarówno pochodzenia obcego, jak i rodzimego przy redukcji członu lewostronnego *elektroniczny*, typu: sł. *e-banka*, *e-Biblia*, *e-čítareň*, *e-Europa*², *e-firma*, *e-kniha*, *e-platba*, *e-práca*, *e-účet*³; pol. *e-autor*, *e-bank*, *e-firma*, *e-handel*, *e-księgowość*, *e-praca*, *e-rachunek*, *e-zakupy*, *e-dziękąnat*, *e-legitymacja*, *e-nauczanie*, *e-rekrutacja*, albo znacznie rzadziej *ekologiczny*, por. sł. *e-kozmetika*, *e-lekáreň*, *e-magazín*, *e-obchod*; pol. *e-kosmetyka*, *e-mleko*, *e-drink*.

¹ SSSJ podaje zapis bez dywizu *C vitamín*, *D dur*, *b mol*, *c rychlost*.

² Zapis graficzny przytoczonych przykładów podaję za tekstem źródłowym, z jakiego pochodzą, czyli języka Internetu, prasy itp.

³ W języku słowackim należy odnotować (być może) pojawienie się nowego modelu graficznego, w którym człon pierwszy zredukowany do jednego fonemu początkowego zapisany jest z kropką i odnosi się tylko do dwóch leksemów zapisanych w formie haseł w niepublikowanym słowniku neologizmów: *e.farma*, *e.sluzba* (PZN 2007).

Ich budowa – zapis z dywizem – utrudnia przypisanie im w sposób jednoznaczny statusu derywatów typu kompozita⁴ czy derywatów analitycznych (złożonych z co najmniej dwóch oddzielnych wyrazów) typu zestawienia. Trudność tkwi w niejednoznacznej charakterystyce słowotwórczej. Od tradycyjnych kompozitów w zakresie formalnym odróżniają się brakiem pełnego zespolenia członów, czyli brakiem interfiksów, oraz odmienną charakterystyką prozodyczną, polegającą na zachowaniu fonologicznej odrębności form wyjściowych (zredukowanej lewostronnej i pełnej prawostronnej). Zbliża je natomiast redukcja członu lewostronnego, związana z nią zmiana charakterystyki fleksyjnej (nieodmienny) i podobieństwo struktur semantycznych, w których zredukowany człon lewostronny pełni funkcję określnika (cechy) członu podstawowego, prawostronnego, na przykład sł. *e-kniha*, *e-obchod* i *kovorobotnik*, *kinosála*; pol. *e-księgowość*, *e-śmieci* i *samozatrudnienie*, *gleboznawca*, *krwiodawca*. To z kolei odróżnia je od zestawień, w których człony zestawienia zachowują charakterystykę fleksyjną (zazwyczaj podlegają odmianie), a funkcję określnika założenia pełni człon prawostronny, z pewnymi odchyleniami częstszymi w języku słowackim (szerzej zob. s. 85–86).

Upowszechnianie się techniki tworzenia e-derywatów zarówno w przypadku leksemów zapożyczonych, jak i powstających na ich wzór formacji rodzimych, zainspirowane leksemami zapożyczonymi, znalazło, poza zestawieniami, również zaplecze w formacjach rodzimych, notowanych w języku od dawna, opartych na członach jednorodnych (rzadziej niejednorodnych) gramatycznie, najczęściej dwóch (rzadko trzech) członach przymiotnikowych typu: sł. *bielo-červený*, *čierno-biely*, *modro-bielý*, *žlto-čierny*, *česko-nemecký*, *česko-anglický*, *česko-moravský*, *česko-slovenský*, *slovensko-český*; pol. *biało-czerwony*, *żółto-niebieski*, *czesko-niemiecki*, *czesko-angielski*, *czesko-morawski*, *czesko-słowacki* (i *czecho-słowacki*), oraz na mniejszą skalę na członach rzeczownikowych, sł. *čatár-ašpirant*, *človek-bojovník*, *človek-počítač*, *minister-predseda*, *kovo-robotník*, *le-kár-sekundár*, *učitel'-priekopnik*, *normo-deň* (ale por. w KSSJ 1, 3 *normohodina*), *osobo-deň*, *Mad'arsko-Uhorsko*, *Hájiky-Maky*, *Poprad-Tatry*, *Bratislava-okolie*, *beda-prebeda*, *škoda-preškoda*, *trma-vrma*, *zubami-nechtami*⁵; pol. *baba-jaga*, *baba-jędza*, *chłop-robotnik*, *herod-baba*, *kupno-sprzedaż*, *czary-mary*, *esy-floresy*, *figle-migle*, *hocki-klocki*, *koszatki-opatki*, *Austro-Węgry*, *Bielsko-Biała*, *Jaworzno-Szczakowa*, *Katowice-Bogucice*, *Warszawa-Śródmieście*. Przywołane przykłady przytacza się w gramatykach i opracowaniach językowych przy kompozitach.

⁴ Por. (podaję za K. Waszakową 2005: 61) nazwę e-kompozita nadaną derywatowi *e-noviny*, *e-obchod*, *e-trh*, *e-zprávy* przez M. Ziková (2001: 87).

⁵ Konstrukcje oparte na członach rzeczownikowych pełnią także inne funkcje gramatyczne, np. przysłówka, por. *zubami-nechtami*.

Jednak poza nielicznymi wyjątkami ich status słowotwórczy bywa w zasadzie pomijany. Derywaty przymiotnikowe do kompozitów zaliczają m.in. H. Wróbel (2001: 203–204), J. Dolník (2003: 159) i E. Lotko (1987: 26–27). Natomiast A. Nagórko, opisując konstrukcje z dywizem wraz z kompozitami, zalicza je do zestawień równorzędnych ze względu na brak interfiksu. Przypisuje im zapis z dywizem w ramach konwencji ortograficznej oraz traktuje taki zapis jako stadium przejściowe, wchłaniane przez technikę interfiksacji, zarówno w odniesieniu do konstrukcji przymiotnikowych (por. *biało-czarny*, *północno-zachodni*, *krakowsko-częstochowski*), jak i rzeczownikowych (por. *chłop-robotnik*, *kupno-sprzedaż*, *herod-baba*, *klub-kawiarnia*), ponieważ obok podaje derywaty *chłopo-robotnik*, *klubokawiarnia*. Przytoczone przykłady, oparte na relacji równorzędności pomiędzy ich członami połączonymi bezinterfiksalnie (juxtapozycja), podaje obok zestawień nierównorzędnych opartych na związku syntaktycznym typu: *orzeł bielik*, *artysta malarz*, *baba herod* oraz *przylaszczka pospolita*, *zupa fasolowa* i *szczołeczka do zębów*, *maszyna do pisania* itp. Zastosowanie odwróconego szyku członów wymaga zapisu z dywizem, por. *baba herod* i *herod-bada* (Nagórko 1998: 197–198) i zmienia zależność pomiędzy członami z typowej dla zestawień na typową dla kompozitów. Poza wydawnictwami normatywnymi nie przytacza się w ogóle rzadkich w języku przykładów, opartych na członach przysłówkowych, na przykład: śl. *d'aleko-široko*, *horko-ť ažko*, *rad-radom*, *chtiac-nechtiac*, *vol'ky-nevol'ky*, *už-už*; śl., pol. *fifty-fifty*; pol. *całkiem-całkiem*, albo wyrażonych innymi leksemami gramatycznymi, por. śl. *čosi-kamsi*, *kde-tu*, *kedy-tedy*, *sem-tam*; pol. *tuż-tuż*⁶, *gadu-gadu*, *łapu-capu/łapu capu*, *pif-paf*, *raz-dwa/raz dwa*; śl., pol. *tse-tse*. W obydwu językach przynależą one do słownictwa raczej potocznego, często nacechowanego ekspresywnością, wyrażającego wysoki stopień nasilenia cechy poprzez jej podwojenie. W wyrazach tych dywiz ogranicza się przede wszystkim do konwencji graficznej, na przykład pełni funkcję znaku interpunkcyjnego (przecinka), a nie funkcji słowotwórczej.

Próbując określić status słowotwórczy e-derywatów, wstępnie usytuowanych pomiędzy kompozitami a zestawieniami, należałoby nieco więcej uwagi poświęcić analizie funkcjonujących w obydwu językach przytoczonych przed chwilą formacji pisanych z dywizem, w tym skonfrontować je z kompozitami opartymi na członach o tożsamej i odmiennej charakterystyce gramatycznej oraz z zestawieniami.

Wychodząc od formacji o wyższej w języku frekwencji opartych na dwóch członach przymiotnikowych, należy zaznaczyć, że w odniesieniu do stanu współczesnego, słowniki wcześniejsze, obejmujące w obydwu konfrontowanych językach słownictwo pochodzące mniej więcej z tego samego okresu, czyli SSJ

⁶ H. Wróbel (2001: 81) leksem *tuż* zalicza do przywyrazków, które wchodzą w związki z przyimkami w wyrażeniach przyimkowych.

(1959–1968) dla języka słowackiego i SJPD (1958–1968) dla języka polskiego, szersze objętościowo od wymienionych współczesnych, podają niekiedy materiał uboższy. Na przykład SSSJ nie podaje ujętych w SSSJ przykładów *belasobiely*, *belaso-biely*; *belasočervený*, *belaso-červený*; *belasočierný*, *belaso-čierný*; *bieloružový*, *bielo-ružový*, czy *belaso-čierný*, *bielo-modro-červený*, *bielo-modrý*. Sugeruje to niewielki, ale systematyczny wzrost analizowanych derywatów w okresie współczesnym. Analiza struktur semantycznych obydwu typów derywatów (z dywizem i bez), wykazuje, że ich postać graficzna warunkowana jest nie tylko konwencją ortograficzną, ale wzajemną relacją semantyczno-syntaktyczną pomiędzy członami derywatu. Derywaty pisane z dywizem charakteryzują się syntaktyczną i semantyczną równorzędnością cechy, por. sł. *bielo-červený* ‘biely a červený’, *červeno-biely*, *červeno-čierny*, *červeno-hnedý*, *červeno-modro-biely*, *červeno-sivý*, *čierno-biely* ‘čierny a biely’, *modro-biely* ‘modrý a biely’, *žlto-čierny* ‘žltý a čierny’, *česko-slovenský*, *technicko-ekonomický* ‘technický a ekonomický’, *inžiniersko-investorský* ‘inžyniersky a investorský’ *inžiniersko-technický* ‘inžyniersky a technický’, *technicko-hospodársky* ‘zameraný na techniku a hospodárku’ oraz *odbornopolitický*, *odbornovedecký*, *politickohospodársky*, *poľnohospodárskopriemyselný*, *populárnovedecký*, *propagačnovýchovný*, *umelecko-dokumentárny*, *zdravotnosociálny*; pol. *biało-czerwony* ‘biały i czerwony’, ‘czarno-żółto-czerwony’ ‘czarny, żółty i czerwony’ (o kolorach flagi), *jesiennozimowy* ‘jesienny i zimowy’, *górniczohutniczy* ‘górniczny i hutniczy’ (*Akademia Górniczo-Hutnicza*), *przemysłoworolniczy* ‘związany z przemysłem i rolnictwem’, *robotniczochłopski* ‘robotniczy i chłopski’. Jednak w obydwu językach w niektórych derywatach z dywizem opartych na przymiotnikach człon lewostronny charakteryzuje się podrzędnością semantyczną wobec członu prawostronnego, por. sł. *spoločensko-historický* ‘týkajúci sa vývinu (histórie – HM) spoločnosti’, *stavebnotechnologický* ‘týkajúci sa technológii stavieb’, *technickoadministratívny* ‘administratívny z hľadiska techniky’, *technickoorganizačný* ‘organizačný z hľadiska techniky’, *technickovýrobný* ‘výrobný z hľadiska techniky’; pol. *staro-cerkiewnosłowiański* ‘słowiański z okresu obrządku staro-cerkiewnego’⁷. W kilku pojedynczych przypadkach (m.in. *spoločensko-ekonomický* ‘týkajúci sa spoločnosti a jej ekonomiky’, czy *spoločensko-politický* ‘týkajúci sa spoločnosti z hľadiska politiky’⁸) wzajemna relacja podrzędności semantyczno-

⁷ Równorzędne w odniesieniu do siebie pozostają tylko człony staro-cerkiewny ‘stary i cerkiewny’.

⁸ Por też. w SSSJ: *technickoadministratívny*, *technickodokumentačný*, ale *spoločensko-ekonomický*, *spoločensko-historický*, *spoločensko-politický*. Znaczenia i większość z podanych przy analizie współrzędności i nadrzędności cech ujętych w strukturach semantycznych omawianych przykładów podają za słownikami, z których pochodzą, czyli dla języka słowackiego z KSSJ 1, 3, a dla języka polskiego z SWJPD.

-syntaktycznej pomiędzy członami przedstawia się odwrotnie, czyli członem określającym jest człon lewy, co w zasadzie można by porównać z zestawieniami w języku polskim. W języku słowackim nie zawsze, ponieważ człon określający przymiotnikowy w części derywatów zajmuje także pozycję prawostronną, por. *alpská ruža, cukrová repa*, ale *orol skalný*. Derywatów takich nie znalazłam w języku polskim, co oczywiście nie musi odpowiadać rzeczywistości, ponieważ w tym konkretnym przypadku opieram się na przykładach odnotowanych tylko w słownikach KSSJ 1, 3 i SSSJ dla języka słowackiego i SWJPD dla języka polskiego, które w przypadku derywatów analizowanego typu podają tylko przykłady mocno zakorzenione w kontekstach. Natomiast w tekstach codziennych (m.in. w języku prasy, reklamy czy w języku specjalistycznym) znajdziemy pojedyncze przykłady pisane i interpretowane dwojako, por. *śładko-kwaśny/śładkokwaśny* ‘jednocześnie słodki i kwaśny’ albo ‘kwaśny ze słodkim posmakiem’, *głupio-mądry/głupiomądry* ‘głupi i mądry jednocześnie’ albo ‘mądry z głupimi pomysłami’. Są one jednak na tyle rzadkie i niestabilne, że trudno byłoby formułować w oparciu o nie jakiegokolwiek ostateczne hipotezy, niemniej można zakładać, że zarówno formalnie, jak i semantycznie zbliżają się do kompozitów.

Zależnością podrzędną charakteryzują się natomiast kompozita interfiksalne oparte na dwóch członach przymiotnikowych, por. podane w KSSJ 1, 3 dla języka słowackiego derywaty *belasozelený* ‘belasý dozelená’, *bledozelený*, *bledomodrý*, *bledoružový*, *bledožltý*, *čiernobiely* ‘biely s odtienkami do čiernej’, *čiernohnedý*, *čiernosivý*, *oranžovočervený*, *žltobiely*, *žltočervený*, *žltohnedý* itp., albo polskie podane w SWJPD: *bladoniebieski* ‘mający słaby, nieintensywny kolor niebieski; jasnoniebieski’, *bladorużowy*, *ciemnobrązowy*, *ciemnoczerwony*, *czerwonobrzązowy*, *czerwonobrunatny*, *niebieskoszary* ‘szary z odcieniem niebieskiego’. Oczywiście w analizowanych językach odnoszą się one nie tylko do pola semantycznego kolorów, por. słc. w KSSJ 1, 3: *buržoáznodemokratický*, *celoslovenský*, *celostranový*, albo odnotowane w języku publicystyki *celosieťový*, *inżyniersko-geologický* ‘súvisiaci s inžinierskou geológiou’, *inžinierskoprojektový* ‘súvisiaci s inžinierskou projekciou’; pol. *bawełnopodobny*, *długofalowy*, *długoterminowy*, *drugoplanowy*, *dwuetatowy*, *dziewięcioletni*, *gorzkokwaśny*, *gruboziarnisty*, *staromodny*, *starostłowiński* itp. W języku słowackim w części przypadków spotykamy się z kompozitami przymiotnikowymi opartymi na tych samych członach, co derywaty pisane z dywizem, ale różnicuje je znaczenie, np. słc. *čierno-biely* ‘czarny a biały’ i *čiernobiely* ‘biely s odtienkami do čiernej’, *modro-biely* ‘modry a biały’ i *modrobiely* ‘biely domodra’.

Pomimo że w e-derywatach człon lewostronny wykazuje się charakterystyką przymiotnikową, dla pełności opisu należy przyjrzeć się również derywatom z dywizem opartym na członach rzeczownikowych ewentualnie innych niż rze-

czownikowe i przymiotnikowe, w których graficznym wykładnikiem zespolenia jest tylko dywiz, por. słc. *človek-počítáč, lekár-sekundár, ježišmaria/ježiš-mária, cimper-camper, trma-vrma, vol'ky-nevol'ky, horko-ťážko*; pol. *baba-jaga, baba-jędza, chłop-robotnik* (w SJPSz), *blacharz-dekarz, blacharz-lakiernik, fliziarz-posadzkarz, fotograf-amator, doradca-konsultant, malarz-lakiernik, murarz-tylnkarz, tynkarz-glazurnik; operator-informatyk, człowiek-instytucja, kobieta-demon, samochód-widmo, kupno-sprzedaż, tapczan-półka, bara-bara, figle-migle, figo-fago, hocki-klocki, klitúš-bajduš, ryzyk-fizyk, tip-top*⁹ itp. Brak formantu afiksального, interfiksu, czy choćby formantu ujemnego w postaci ucięcia, czyni związek pomiędzy członami derywatu zdecydowanie luźniejszym niż na przykład w derywatach opartych na członach przymiotnikowych połączonych interfiksalnie, który z syntaktycznego punktu widzenia porównywalny jest z przydawką rzeczowną (słc. *zhodný prívlastok v substantíve*) typu: słc. *čiapka ušianka, člen korešpondent, mesto Prešov*; pol. *człowiek instytucja, kobieta premier, samochód pułapka, wąż dusiciel*. Dopuszczalna jest fleksyjność obydwu członów, por. słc. *človeka-počítáča, lekára-sekundára*; pol. *baby-jagi, chłopca-robotnika, kupna-sprzedaży*, co jest wykluczone w rzadkich derywatach interfiksalnych, por. słc. *Mad'arsko-Uhorska, kovo-robotníka, leso-parku, normo-dňa* i pol. *osobo-doby, roboczo-dnia, Austro-Węgier*, por. też *chłoporobotnika, kursokonferencji*. Natomiast derywaty z dywizem, funkcjonujące jako nazwy, semantycznie wykazują się ściślejszym zespoleniem niż syntagmy przydawkowe, tworzące luźne związki syntaktyczne. Jednak nie tak ścisłym jak derywaty oparte na członach przymiotnikowych. Jak widać, brak formantu w postaci interfiksu czy nawet ucięcia członu lewostronnego czyni rzeczownikowe derywaty z dywizem mniej stabilnymi niż przymiotnikowe. I to one zdają się budzić większe wątpliwości co do typu derywacyjnego – zestawienia czy kompozita. To do nich bardziej pasowałoby miano zestawień, w których dywiz pełni jedynie funkcję czysto graficzną. Jednak ze względu na stałość więzi semantycznej pomiędzy członami, tworzą stałe nazwy, a nie luźne związki syntaktyczne. Stąd też uznane zostaną również za kompozita, chociaż bliższe są technice derywacyjnej składniowej niż słowotwórczej, bardziej charakterystycznej dla języków niesłowiańskich. Za potraktowaniem konstrukcji z dywizem jako derywatów kompozycyjnych przemawia również fakt, że obok zapisu z dywizem pojawia się wariant bez dywizu, zespolony interfiksalnie, por. pol. *klub-kawiarnia* i *klubokawiarnia*. Ponadto na zasadzie analogii można przypuszczać, że część konstrukcji może uzyskać podobny status w najbliższej przyszłości. Słowackie konstrukcje *Tatra-banka, Merc-bus* mają szansę na zespolenie się w ciągi jednolite, podobnie jak słc. *Slovnaft* czy pol. *Drewbud, Krakchemia*. Zależy to od charakterystyki gramatycznej członów ich podstawy (złożenia egzo-

⁹ Por. na powyższy temat artykuł J. Damborskiego (1966).

centryczne i endocentryczne), ponieważ duży wpływ na budowę analizowanych konstrukcji, w tym poddawanie się przez nie określonym tendencjom rozwojowym, podobnie zresztą jak wszystkich derywatów, mają ich struktury semantyczne, a w mniejszym stopniu może także status zwyczajowy połączony z funkcją językową.

Nie oznacza to jednak, że wszystkie z czasem nabędą formę klasycznych złożzeń. Część z nich m.in. ze względu na funkcję i związany z nią element tradycji językowej – nazwa własna albo utarta nazwa pospolita – jak i związaną z transformacją formalną konieczność modyfikacji znaczenia (dotychczasowa relacja równorzędności nazywanych członami podstawy cech/zjawisk), pozostanie prawdopodobnie w zaakceptowanej i upowszechnionej od lat formie dotychczasowej, por. *slovensko-český, slovensko-poľský*, (*Słownik Słowenski-Česko-Lat'insko-Německo-Uherski, Mad'arsko-Uhorsko* czy pol. *biało-czerwony, staro-cerkiewno-słowiański, Austro-Węgry*).

Usytuowanie e-derywatów pomiędzy kompozitami a zestawieniami obliguje do skonfrontowania ich z tymi ostatnimi. Podczas gdy klasyczne zestawienia składają się z kilku (przeważnie dwóch) samodzielnych gramatycznie członów (np. *maszyna do pisania, maszyny do pisania, (w) maszynie do pisania* itp.), lewostronny człon przymiotnikowy w e-derywatach nie posiada samodzielności ani gramatycznej, ani znaczeniowej. Nie znajduje więc w powstałej zredukowanej formie odniesienia do żadnego samodzielnego leksemu. Znaczenie ‘elektroniczny’ czy ‘ekologiczny’ zachowuje tylko w połączeniu z członem prawostronnym na zasadzie semantycznego i syntaktycznego jego podrzędnika. Porównywane typy derywatów wykazują również odmienność w zakresie formalnym, przyjmując różny porządek linearny członów. W zestawieniach w języku polskim człon określający zajmuje (zgodnie z regułami składniowymi) pozycję prawostronną, na przykład *młynek do mięsa, szczoteczka do zębów, krem do rąk, oddział intensywnej terapii, samochód chłodnia, bilet miesięczny, książeczka oszczędnościowa, orzeszki ziemne, szkoła podstawowa*. Natomiast w języku słowackim pozycję prawostronną zajmują człony określające inne niż przymiotnikowe, np. *listok do metra, mlynček na kávu, lak na nechty, predseda vlády, čiapka ušianka, okres Trnava, vrch Poludnica*. Określniki przymiotnikowe zajmują pozycję członu lewostronnego: *búrske oriešky, cestovný lístok, hlavné mesto, písací stôl, šijací stroj, sportel'ná knižka*, co podkreśla silniejszy stopień derywacyjności języka słowackiego, czyniąc przywołane zestawienia słowackie bliższe kompozitom, a więc i e-derywatom. Uogólniając, wszystkie przeanalizowane przypadki zestawień wykazują się minimalnym, a właściwie poza faktem oparcia na złożonych podstawach słowotwórczych, brakiem jakiegokolwiek podobieństwa zarówno struktur znaczeniowych i syntaktycznych, jak i formalnych z e-derywatami, co czyni te ostatnie bliższymi kompozitom.

Wydaje się, że na powstawanie i budowę e-derywatów wpływ ma forma zapożyczeń i adaptacji, uwidaczniająca się w derywatach zapożyczonych albo opartych na członach zapożyczonych. Chodzi o zapożyczenia w formie cytatu, stosunkowo licznie poświadczone w słownikach wyrazów obcych w obydwu językach, pokazujące jednocześnie różne stadia rozwoju (leksem nieciągły → leksem zapisany z dywizem → leksem ciągły) typu: śl. *by-pass/bypass/bajpas*, *e-mail/email*, *jazz-jamboree/jazzjamboree*, *on-line/online*, albo *science-fiction* (forma skrótowa pot. *sci-fi*); pol. *on line/on-line/online*, *by-pass/bypass/baj pas*, *eye-liner/eyeliner*, *science-fiction/sciencefiction*, *sex shop/sex-shop*, *snack bar/snack-bar*, *talk-show/talkshow* oraz *e-mail*, *jazz-band*, *jazz-jamboree*, *jazz-rock*, *match ball/mečbal*, *pure nonsense/purnonsens*, *sex appeal/seksapil*, *break point/breakpoint*, *disco polo/discopolo*¹⁰.

Ale nie tylko one, występując w roli pewnego rodzaju wzorców, tworzą zaplecze dla e-derywatów. W jakimś sensie wsparciem są także seryjnie tworzone w obydwu konfrontowanych językach kompozita¹¹ oparte na lewostronnych członach genetycznie obcych, przy czym często zredukowanych. Co prawda, nie do pierwszego fonemu, ale morfemu leksykalnego, a niekiedy quasi-morfemu, por. śl. *agro-*, *eko-*, *elektro-*, *euro-* / *euro* (w znaczeniu ‘europejski’; ‘waluta ...’), *foto-*, *geo-*, *info-*, *krimi-*, *kyber-*; pol. podobnie: *agro-*, *eko-*, *elektro-*, *euro-* / *euro* (w znaczeniu ‘europejski’; ‘waluta ...’), *foto-*, *geo-*, *info-*, *cyber-*, np. śl. *agro-farma*, *agrosłużba*, *ekonafsta*, *ekoprodukt*, *elektrobus*, *elektrofilter*, *eurooptimista*, *eurotrh*, *infokatalóg*, *infolinka*, *krimitriler*, *krimiseriál*, *kyberprietor*; pol. *agroturystyka*, *ekoskóra*, *elektrośmieci*, *elektrowstrząsy*, *fotociemnia*, *infolinia*, *cyberwojna*, *cybermodelka* itd. Ich udział zasada się na: (a) upowszechnianiu derywacji kompozycyjnej, połączonej, podobnie jak w e-derywatach, z techniką redukcji członu, chociaż w nieco innym stopniu, a przez to i na wykorzystywaniu mechanizmów ekonomii językowej; (b) upowszechnianiu zjawiska hybrydyzacji, czyli poszerzaniu i oswajaniu udziału elementów obcych w leksyce rodzimej oraz wzajemnych relacji semantyczno-leksykalnych.

Przytoczone przykłady z analizowanych języków dowodzą, że zapis z dywizem wskazuje na równorzędność składniową (z nielicznymi wyjątkami, częstszymi w języku słowackim) nazwanej obydwoma członami cechy, czyli szeregowo wystąpienie obok siebie dwóch cech (także przedmiotów/zjawisk) równorzęd-

¹⁰ Formy graficzne zapożyczeń dla języka słowackiego podaję w oparciu o SCS i SSSJ, a dla języka polskiego w oparciu o SWO.

¹¹ Ich status słowotwórczy, związany ze sposobem potraktowania lewostronnego członu genetycznie obcego, jako samodzielnego leksemu albo prefiksoidu, szczegółowiej przedstawiam w przygotowywanej aktualnie monografii poświęconej wzajemnym relacjom słowotwórczo-leksykalnym na przełomie wieków.

nych, i to niezależnie od faktu, czy jedynym wykładnikiem derywacji jest dywiz, czy dywiz łącznie z interfiksem. Natomiast zapis bez dywizu dotyczy konstrukcji, których struktury mówią o podrzędności cechy (zjawiska) wyrażonej członem lewostronnym (niekoniecznie przymiotnikowym, także w formie rzeczownika czy wyrażenia przyimkowego), która stanowi semantyczne doprecyzowanie (dookreślenie) cechy (przedmiotu/zjawiska) wyrażonej członem prawostronnym. Przyjęcie takiego założenia tłumaczy również brak w słownikach (i w języku) przykładów bez dywizu takich jak *czarnoniebieski* czy *czarnozielony*, ponieważ wzajemne oddziaływanie na siebie tych kolorów jest niemożliwe ze względu na fakt, że np. kolor *czarny* jako ciemniejszy i intensywniejszy całkowicie zdominowałby kolor *niebieski* czy *zielony*¹².

Jednak w odróżnieniu od derywatów z dywizem typu *biało-czerwony*, których obydwa człony pozostają w równorzędnej zależności składniowo-semantycznej, e-derywaty ze zredukowanym członem lewostronnym w funkcji określnika tworzą typ o członach pozostających w zależności podrzędnej, czyli upodabniający je do kompozitów, a nie do zestawień, obejmujących w niniejszym opisie złożenia przymiotnikowe pisane z dywizem, który z założenia (poza drobnymi odchyleniami) pełni funkcję wykładnika równorzędności cechy. Z kompozitami e-derywaty łączy również podobna, lewostronna, pozycja członu określającego, chociaż w języku słowackim charakteryzują się nią również zestawienia oparte na członie przymiotnikowym, występującym zazwyczaj w prepozycji, por. *materská dovolenka*, *základná škola*, w przeciwieństwie do języka polskiego, gdzie człon przymiotnikowy występuje zawsze w postpozycji, np. *urlop macierzyński*, *szkoła podstawowa*.

Zaklasyfikowanie derywatów typu *biało-czerwony* do kompozitów, chociaż nieco odmiennych od klasycznych, w derywatach zbudowanych na członach przymiotnikowych dodatkowo opiera się, wbrew temu co twierdzi A. Nagórko¹³, na technice interfiksacji, ponieważ człon lewostronny, pozbawiony przyrostka fleksyjnego, zawsze zespała się z członem prawostronnym poprzez interfiks *-o-*. Kontynuując tok rozumowania, że derywaty z dywizem mogą być uznane za złożenia, o czym właśnie decyduje obecność interfiks, i dodatkowo struktury semantyczne, wydaje się, że bliższym technice derywacji będzie uznanie konstrukcji typu *e-dziekanat* za złożenia niż zestawienia¹⁴. Do złożzeń zbliża je obecność formantu, co prawda nie w postaci interfiks, ale sufiksu ujemnego w formie ucięcia czło-

¹² Derywaty typu sł. *juhovýchodný*, *juhozápadný*, *severozápadný* traktowane są jako derywaty proste, a nie komozita, ponieważ tworzone są od podstaw słowotwórczych *juhovýchod*, *juhozápad*, *severozápad*.

¹³ „Nie są to jednak złożenia w ścisłym sensie (brak interfiks!)” (Nagórko 1998: 197).

¹⁴ Por. przypis 3.

nu lewostronnego, co jednocześnie oddala je od zestawień opartych jedynie na porządku linearnym, czyli stałej łączliwości członów konstrukcji, niemożliwości zmiany ich pozycji i rozdzielenia innym dodatkowo wstawionym leksemem. Tym bardziej, że w obydwu konfrontowanych językach coraz częściej spotykamy współcześnie derywację, w tym kompozycję, opartą na technice redukcji. I to właśnie redukcji niemorfologicznej (quasi-morfemowej).

Tak więc wzięwszy pod uwagę i rozważywszy wszystkie właściwości i zachowania gramatyczno-semantyczne zestawień i kompozitów, należy stwierdzić o wiele wyższy stopień bliskości e-derywatów z kompozitami niż zestawieniami. Pomimo więc odmiennej niż jeden ciąg fonemów formy graficznej potraktowane zostaną w niniejszym opracowaniu jako tzw. e-kompozita, a nie e-zestawienia. Należy chyba jednak odrzucić pierwszą refleksję, iż ich forma graficzna sugeruje, że stanowią stadium przejściowe pomiędzy dwuczłonowymi znakami językowymi (leksemami analitycznymi), a leksemami prostymi w postaci interfiksalnych derywatów kompozycyjnych, za czym mogłyby przemawiać pary identyczne albo zbliżone semantycznie (podrzędność cechy), a odmienne tylko graficznie, por. słc. *vedeckovýskumný* ‘týkajúci sa vedeckého výskumu’ i *vedecko-fantastický* ‘fantastický s použitím vedeckých poznatkov’, chociaż *vedecko-technický* to ‘týkajúci sa vedy a techniky’ (równorzędność cechy) albo wariantywne tylko graficznie typu pol. rodzime *przemysłowo-handlowy/przemysłowohandlowy*, *głupio-mądry/głupiomądry*, także zapożyczone *jazz-jamboree/jazzjamboree*. Mamy raczej do czynienia z nowym typem słowotwórczym derywatów. W aspekcie konfrontatywnym ich status należałoby uznać za podobny w obydwu poddanych analizie językach, chociaż analiza słowotwórczo-semantyczna kompozitów i zestawień, na których tle były analizowane, wykazuje silniejszy stopień derywacyjności języka słowackiego, co jednak nie było bezpośrednio przedmiotem rozważań. Założenie o tworzeniu się nowego typu słowotwórczego potwierdza nie tylko obecność analizowanych derywatów w innych językach słowiańskich, por. ukr. ros. *e-книга* (na wzór ukr. *α-частинки*, ros. *α-частицы*) oraz podobieństwo rozwoju w obydwu konfrontowanych językach, co zostało także podkreślone w recenzjach artykułu, ale także brak możliwości (ze względów znaczeniowych i formalnych) połączenia (bez dywizu) lewostronnego członu *e-* z członem prawostronnym.

Ponadto ich obecny status językowy, jaki zyskały w poszczególnych odmianach funkcjonalnych języka w stosunkowo krótkim czasie, zdaje się sugerować upowszechnienie się ich w przyszłości także w języku ogólnym.

Wykorzystane słowniki i korpus

- ISJP 2000, *Inny Słownik Języka Polskiego*, red. M. Bańko, Warszawa.
- KSSJ 1, 3, 1987, 1997, *Krátky slovník slovenského jazyka*, red. J. Kačala, M. Pišárčiková, Bratislava, wyd. 1., wyd. 3.
- PZN 2007, Gajdošová K., Horínková K., Kmeťová B., Marunová J., *Pracovný zošit neologizmov. Štúdia a slovníček*, Bratislava.
- SCS 2008, *Slovník cudzích slov (akademický)*, 3. slovenské vyd., red. L. Balažová, J. Bosák, Bratislava.
- SJPD 1958–1968, *Słownik języka polskiego*, t. 1–11, red. W. Doroszewski, Warszawa.
- SJPSz 1978–1979, 1981, *Słownik języka polskiego*, t. 1–3, red. M. Szymczak, Warszawa.
- SSJ 1959–1968, *Slovník slovenského jazyka*, red. Š. Peciar, Bratislava.
- SSSJ 2006, 2011, *Slovník súčasného slovenského jazyka*, red. K. Buzássyová, A. Jarošová, zv. 1: A–G; zv. 2: H–L, Bratislava.
- SWJPD 1996, *Słownik współczesnego języka polskiego*, red. B. Dunaj, Warszawa.
- WSWO 2005, *Wielki słownik wyrazów obcych*, red. M. Bańko, Warszawa.

Slovenský hovorený korpus, <http://korpus.juls.savba.sk, s-hovor-3.0>.

Literatura

- Damborský J., 1966, *Apozycyjne zestawienia we współczesnej polszczyźnie*, „Język Polski”, rocz. 46, zes. 4, s. 255–268.
- DoIník J., 2003, *Lexikológia*, Bratislava.
- Kaproń-Charzyńska I., 2001, *Zakres derywacji redukcyjnej*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Nauki Humanistyczno-Społeczne. Filologia Polska”, 55: Językoznawstwo, s. 91–102.
- Kaproń-Charzyńska I., 2004a, *Prefiksy, sufiksy, prefiksoidy, sufiksoidy czy człony związane?*, „Język Polski”, rocz. 84, zes. 1, s. 16–28.
- Kaproń-Charzyńska I., 2004b, *Derywacja ujemna we współczesnym języku polskim. Rzeczowniki i przymiotniki*, Toruń.
- Lotko E., 1977, *Implicitnost a explicitnost vyjádření obsahových vztahů v češtině a polštině* [v:] ibidem, *Synchronní konfrontace češtiny a polštiny. Soubor statí*, Olomouc, s. 81–92.
- Mieczkowska H., 2005, *Derywacja kompozycyjna w języku słowackimi polskim*, [w:] *Język i literatura słowacka w perspektywie słowiańskiej*, red. H. Mieczkowska, B. Suchoń-Chmiel, Kraków, s. 49–57.

- Nagórko A., 1998, *Zarys gramatyki polskiej (ze słowotwórstwem)*, Warszawa.
- Waszakowa K., 2005, *Przejawy internacjonalizacji w słowotwórstwie współczesnej polszczyzny*, Warszawa.
- Wróbel H., 2001, *Gramatyka języka polskiego*, Kraków.
- Ziková M., 2001, *Substantivní neologismy a jejich parasystémový charakter*, „Naše řeč”, roč. 84, č. 2, s. 81–89.

Summary

E-composites or e-compounds? (based on Slovak and Polish resources)

The paper's objective is to define a word-formative status of derivatives composed of the initial part reduced to the phoneme *e-*, such as *e-obchod* 'e-commerce' or *e-platba* 'e-payment' in Slovak and *e-dziekanat* 'e-registrar' or *e-zakupy* 'e-shopping' in Polish. Their structure – written with a hyphen and the reduction of the initial part to a single phoneme – makes it difficult to assign them with an unambiguous status of derivatives such as composites or compounds. In the literature on the subject they are characterised as a class of composites, though they are referred to as compound words. Based on the analysis of their word-formative and semantic structures, confronted with compound derivatives written with or without a hyphen, this paper classifies them into a class of composites that are referred to as e-composites.

Keywords: e-derivatives, e-composites, e-compounds, word formation status, compound derivatives, collated derivatives, word formation structures, semantic structures.